

ETIKA HERMENEUTIKAI NÉZŐPONTBÓL

OLAY CSABA

ELŐADÁSOM CÉLJA, hogy egy pillantást vessek az etika sajátos problémáira „hermeneutikai nézőpontból”. Utóbbin Hans-Georg Gadamer filozófiai hermeneutikáját fogom érteni, s ezen pozíció felől próbálok számba venni egyrészt a kifejezetten etikai, morálfilozófiai gondolatokat, másrészt innen nézve vázolni egy bizonyos területet, problémák sajátos összefüggéseit. A filozófiai hermeneutika jellemző vonása, hogy sajátos feszültség áll fenn e gondolati pozíció hangsúlyozottan gyakorlati, erkölcsi igénye és egy kidolgozott tartalmi etikai elképzelés hiánya között. Az előadás tézise így fogalmazható meg: a filozófiai hermeneutikában egy nem kiküszöbölhető, általános szabályokkal nem lefedhető, s ennyiben redukálhatatlan gyakorlati megítélő képesség, a gyakorlati okosság, *frónészis* hangsúlyozása akadályozza meg egy átfogó etikai elmélet kifejlesztését.

Nem foglalkozom a továbbiakban azzal a kérdéssel, hogy a hermeneutika kifejezést le lehet-e szűkíteni Gadamer álláspontjára, vagy pedig lehetne tágabb értelemben is használni. A szó többféleképpen használatos, és gyakran hermeneutikához tartozónak tekintik Heidegger gondolkodását is. Ismeretes, hogy ugyan Heidegger nem dolgozott ki önálló etikát, mégis filozófiai elképzelései kezdettől fogva etikai üzenettel rendelkeztek – elég csak pl. a *Lét és idő* autenticitásra vonatkozó fejtegetéseire gondolni. Ugyanez elmondható bizonyos értelemben Gadamerről. Vonatkozó nézetei egyrészt nagyon erősen Arisztotelész gyakorlati filozófiájához, s ezen belül is a *frónészis* gondolatához kapcsolódnak. Másrészt kifejti egy olyan praxis-felfogást, amely az újkori tudomány megjelenésének következményeit próbálja meg felmérni a gyakorlati cselekvés vonatkozásában. Ezt a tagolást követem az alábbiakban.

Két előzetes megjegyzés kívánkozik ide. Egyrészt általában konzervatív oldalról szokták az ítélőképességet, a konkrét helyzet megragadásának fontosságát hangsúlyozni, sőt, többnyire általános elmélet kidolgozása helyett szoktak erre hivatkozni. Ismeretes az a megfigyelés, hogy a konzervativizmus nehezen tud általános elméleteket megfogalmazni, ahol további érdekes kérdés, miért van ez így. Egyes értelmezések szerint a konzervativizmus reaktív, és csak valamilyen ellenpólus megjelenése (tipikusan egy univerzális kategóriákban mozgó liberalizmus) váltja ki álláspontként való megfogalmazódását. Bizonyos értelemben a gyakorlati okosság, tudás arisztotelészi

gondolata hasonlóképpen feszültségben van az általános elvekkel. Fontos viszont kiemelni, hogy maga a gondolat önmagában természetesen nem kötelez el valamiféle konzervatív álláspont mellett. A tárgyalandó probléma ugyanis túlmutat a konzervatív és liberális/baloldali szembenálláson, hiszen egyáltalán általános szabályok és alkalmazásuk viszonyát taglalja. Ezzel függ össze a második előzetes megjegyzés is: ha az általános elvek, felszólítások formájában jelentkező etikai elméletekkel van valamilyen probléma, akkor ennek kijózanító következményei lehetnek egyes ma égetőnek tartott kérdések tárgyalására nézve, melyeket az általánosság szintjén tárgyalnak. Példaként elsősorban az ún. bioetikai kérdésekre gondolok, melyekkel kapcsolatban nagy szellemi energiákkal formálódnak meg kazuisztikák, azaz egyes esetek szintjéig lebontott előírásrendszerek.

Ez azzal függ össze, hogy Arisztotelész gyakorlati filozófiáját úgy dolgozta ki, hogy lényeges szerepet tulajdonít annak, hogy a cselekvő már előzetesen tudja általánosságban, nagy vonalakban, mit kell tennie. Ennek tudását viszont kézenfekvő abból a körülményből eredeztetni, hogy a cselekvő hozzátartozik egy konkrét közösséghez, mely előír általános elvárásokat. A kérdést azért nehéz világosan eldönteni, mert Arisztotelész nem vetette fel az ilyen általános elvárások igazolásának igényét. Ezt lehet úgy is értelmezni, hogy az a közösség, melyhez a cselekvő hozzátartozik, kijelöl követendő értékeket, és lehet úgy is, hogy általában tekinti magától értetődőnek azokat. A kommunitarizmus liberalizmus-kritikájában többek között azt a liberális premisszát vette célba, mely szerint a politikai filozófia alapkérdéseit fel lehet vetni olyan szubjektumra tekintettel, akik közösséghez nem tartoznak és ezzel kapcsolatos vagy összefüggő identitással nem rendelkeznek.

Gadamer nagyon hangsúlyosan Arisztotelész gyakorlati filozófiájának hagyományához kapcsolódik.¹ Ez a kapcsolódás nem egyszerűen tételek, témák átvételében mutatkozik meg, hanem a filozófiára nézve megfogalmazott sajátos igényben is, amit gyakorlati relevancia-igénynek nevezhetünk, s amire alábbiakban még visszatérek. A kapcsolódás szemelláthatóbb aspektusa a szellemtudományok sajátosságának értelmezése az elméleti tudással szembeállított gyakorlati tudás kulcsfogalmával. Szorosabban etikai szempontból a filozófiai hermeneutika arra a gondolatra épít, hogy

¹ A gyakorlati relevancia alapgondolatát Gadamer visszavezeti Platónra: „*Aristoteles hat es ausgesprochen, was im Grunde schon in der sokratisch-platonischen Lehre von dem Tugendwissen lag, daß wir nicht bloß wissen wollen, was Tugend ist, sondern es wissen wollen, um gut zu werden.*“ In: *Gesammelte Schriften*. Tübingen, J.C.B. Mohr. 1986-1995. Továbbiakban: GW, IV, 175. o. (Az *Igazság és módszer* Bp., Gondolat. 1984. zárójelbe tett oldalszámmal idézem.)

egy megfogalmazott szabály állandóan kiegészítésre szorul, amit csak a cselekvő képes a konkrét szituáció figyelembevételével teljesíteni. „A konkrét eset, melyen az ítélőerő megnyilvánul, sohasem pusztán eset; nem merül ki abban, hogy valamely általános törvény vagy fogalom különössé válása. Mindig „individuális eset”, s jellemző, hogy ezt így mondjuk: különös eset, különleges eset, mert a szabály nem képes megragadni.” (50) Mivel ez a gondolat már Arisztotelész fejtegetéseit is döntő mértékben meghatározza, s Gadamer nem utolsósorban ebben látja Arisztotelész érdemét, ezért első lépésként tanácsos szemügyre venni, hogyan határolja körül Arisztotelész etikai vizsgálódásait, különös tekintettel a gyakorlat befolyásolására támasztott igényre. A gyakorlati relevancia igénye jól szemléltethető elméleti és gyakorlati filozófia szembeállításával, ahogy Arisztotelész a *Nikomakhoszi etika* I. könyvében megfogalmazza. Itt kifejti, hogy az ott folyó vizsgálódások célja nem az erény lényegének meghatározása, az elmélet, hanem hogy jókká váljunk, a gyakorlat (*to telos estin ou gnôsis alla praxis* (1095a5–6); *ou theôrias eneka* (1103b26)). Ez mindazonáltal még csak egy olyan követelmény, mely nem mond semmit a vizsgálódás tárgyáról, s maga a követelmény is még többféleképpen értelmezhető.

ARISZTOTELÉSZ ETIKÁJA AZ IGAZSÁG ÉS MÓDSZER ÁBRÁZOLÁSÁBAN

Gadamer főművében az egyik alcím Arisztotelész „hermeneutikai aktualitásáról” beszél. Ez azon alapul, hogy „a megértésben a megértendő szöveget valamiképpen mindig alkalmazzák az interpretáló jelenlegi helyzetére.” (218)² Az erkölcsileg helyes cselekvés arisztotelészi leírásában Gadamer a tudás és az ész szerepének szentel kiemelt figyelmet. Irányadó az a belátás, hogy az, amit adott szituációban tenni kell, nem magától adódik a cselekvő számára, hanem annak megtalálása számára kikerülhetetlen és mindig megújuló feladat. A gondolatnak kritikái éle is van olyan felfogásokkal szemben, melyek alulbecsülik a konkrét szituációban teendő megtalálásának feladatát: „az olyan általános tudás, melyet nem lehet konkrét szituációra alkalmazni, értelmetlen marad, sőt azzal fenyeget, hogy felismerhetetlenné teszi a konkrét szituációból eredő konkrét követelményt.” (221) Arisztotelész elgondolása érthetetlen marad, ha nem vesszük figyelembe, hogy a

² Egy másik szöveghely félreérthetőbb: „egy szöveget megérteni mindig azt jelenti, hogy önmagunkra alkalmazzuk” (279), mert valamiféle aktivitást sugall, pedig nincs szó ilyesmiről. Gadamer kellő világossággal leszögezi, hogy az applikáció „nem valami adott, s először magában véve megértett általánosnak az utólagos alkalmazása a konkrét esetre, hanem csak az applikáció jelenti annak az általánosnak is a valódi megértését, melyet az adott szöveg számunkra képez.” (240)

helyes teendő megtalálásának kérdése nem egyes cselekvések szabályozásáról, megítéléséről szól, akár parancsolásáról, akár tiltásáról. Hiszen ilyen cselekvésekkel kapcsolatban nem merülhet fel a konkrét szituáció problémája: ha tilos ölni, akkor mindig tilos, kérdéses csak az, hogyan és milyen érvényességgel lehet megalapozni, indokolni ezt a felszólítást. A helyes teendő megtalálása feladatként csak azért adódik, mert Arisztotelész erények, habitusok terminusaiban fogalmazza meg a cselekvővel szembeni elvárásokat. Úgy is lehet fogalmazni, hogy Arisztotelész szerint az etikai előírás értelmes tárgyát nem egyes cselekvések, hanem habitusok képezik. A *exis* kifejezés fordítása nem egyszerű: tartás, magatartás, beállítódás – illetve Simon Endre javaslata, a lelki alkat, ahol utóbbi nyilvánvaló nehézsége az, hogy nem használatos, nincs meghatározott jelentése. Egy értelmező, Tugendhat a gyakorlati okosság teljesítményét, s ezzel az erényekre hivatkozást Adam Smitht idézve azzal magyarázza, hogy a mindenkori erkölcsileg helyes szabályok formájában leírhatatlanul bonyolult lenne: „Ami mindenkor morálisan helyes, írja Adam Smith, az olyan bonyolult és differenciált, hogy megengedhetetlenül leegyszerűsítjük, ha szabályokban akarjuk megfogalmazni. Itt jön játékba a gyakorlati ítélőképesség (*fronészis*) Arisztotelész számára oly fontos fogalma. Csak az, akinek jó szemmértéke van, aki jól tud ítélni, képes felismerni az egyes esetben, mikor és hogyan kell, mondjuk, nagylelkűen cselekedni.”³ Megvilágító annak leírása, mi a különbség erény és erkölcsi parancs között: erényeket nem lehet parancsok illetve szabályok formájában megadni, mivel azok túlságosan bonyolultak. Az itt szóban forgó habitusok, beállítódások nem szokásos értelemben vett cselekvések. A bátorság szokásos példáján jól szemléltethető, hogy bátornak lenni nem izolálható cselekvést jelent, hanem olyan állandósult magatartást – Gadamer megfogalmazásában: létmódot –, melyet újra és újra cselekedetek révén érvényre kell juttatni. Gadamer számára mármint az a fontos, hogy az erkölcsi tudás nem valamilyen elkülönült tárgyra vonatkozik, hanem a tudó személyt közvetlenül érinti, amennyiben cselekvését irányítja.

Megvilágító lehet, ha összevetjük a kérdést a késői Wittgenstein jelentéseméletével. A kézenfekvő hasonlóság Wittgenstein szabálykövetés-paradoxonaival az egyes alkalmazás lefedhetetlensége általános szabályokkal. Ez azonban még félrevezető; lényeges különbség adódik ugyanis abban, hogy Arisztotelész egy sajátos dimenzióra korlátozza az általános szabályok elégtelenségét, míg Wittgenstein egyáltalában véve minden szójelentés magyarázatát problematikusnak tartja általános szabály formájában. Vilá-

³ Ernst Tugendhat: *Vorlesungen über Ethik*. Frankfurt, Suhrkamp. 1993. 230. o.

gossá teheti ezt a „Ne ölj!” parancsa, amit Wittgenstein minden más jelentéshez hasonlóan problematikusnak tartana, Arisztotelész viszont nem látna ebben semmi nehézséget, sőt ezt azon kevés előírás közé számítja, melyek minden körülménytől függetlenül helytelenek. Az alkalmazás problémája tehát Arisztotelésznel nem a szabálykövető magatartás értelmezésének nehézségével kapcsolatos.

A vizsgált teljesítménynek az a vonása, hogy a cselekvést irányítja, felveti a hasonlóságot a *tekhné*vel, az előállító szaktudással. Gadamer szerint az alkalmazás mozzanata mindkettőhöz lényegileg hozzátartozik, bár mást-mást jelent. A *Nikomakhoszi etika* 6. könyvét követve tárgyalja Gadamer az erkölcsi tudás különbségét az elméleti illetve az előállító tudáshoz képest. Az erkölcsi tudás először is abban hasonlít az előállító szaktudáshoz, hogy igazodik valamihez, amit előzetesen elsajátítottunk: a cselekvőt „neveltetése és származása úgy határozza meg, hogy általánosságban tudja, mi a helyes.” (224) Az első lényeges különbség abban mutatkozik, hogy az erkölcsi tudással szemben nincs módunk távolságot tartani, ahogy azt megtehetjük a szaktudással kapcsolatban. Ezzel függ össze, hogy az erkölcsi tudás nem tanulható és nem felejthető el. A mesterségbeli tudás viszont tanulható és elfelejthető, elsajátítása és működtetése olyasmi, ami elhatározásunkon múlik. Ezzel szemben annak megfontolása, mit tegyünk, kikerülhetetlen állandó feladatunk, amit, egészíthetjük ki Gadamer fejtegetését, nem háríthatunk át másokra. Saját életünk alakítása abból a szempontból, hogy mit tegyünk, olyan feladat, amit radikális értelemben nem tudunk másokra delegálni. Hangsúlyozni kell, hogy ezzel még nincs megvilágítva, miért lehet itt tudásról beszélni. További különbség *tekhné* és erkölcsi tudás között, hogy az előállítást irányító általános elképzelés az előállítandó tárgyról teljesen meghatározott, szemben a helyes teendővel, amit „nem lehet teljesen meghatározni attól a szituációtól függetlenül, amely a helyeset követeli tőlem” (224). Egy gondolati kitérőben Gadamer a természetjog elemzésére vonatkoztatja azt az arisztotelészi belátást, hogy „minden törvény szükségképp feszültségben áll a cselekvés konkrétójával, amennyiben ugyanis általános, és ezért a gyakorlati valóságot a maga teljes konkrétójában nem képes magába foglalni.” (225) A természetjogi kitérő érdekes eredménye a pozitíve nem megfogalmazható, csak kritikai funkciójában megragadható természetes jog gondolata, amit Gadamer minden embereszemlére kiterjeszt.

Az erkölcsi tudás sajátos közelsége az élet éléséhez egyúttal azt is jelenti, s ezt emeli ki Gadamer második alapvető különbségként, hogy „célja nem csupán partikuláris, hanem a helyes életre mint egészre vonatkozik – amihez képest persze minden technikai tudás partikuláris, és partikuláris célokat

szolgál.” (226) A helyes teendő megtalálása mindig mérlegelést igényel, mivel figyelembe kell hozni a saját élet egészének szempontját. Ebből az is következik, hogy az erkölcsi tudás lényegileg nem lehet technikai tudás tárgya. Az erkölcsi tudás „úgyszólván nem érzi látás” (227), s esetében nincs értelme különbséget tenni tudás és tapasztalat között, ahogy az az előállító szaktudás esetében megvalósítható. Előbbi esetében ugyanis nincs olyan általánosság, amit önmagában értelmesen el lehetne sajátítani. Gadamer utolsó lényeges különbségként az erkölcsi megfontolás sajátos önmagára vonatkozását emeli ki az előállító tudással szemben.

Az *Igazság és módszer* fejtegetéseiben nem kapott nagy hangsúlyt egy már említett mozzanat: a helyes teendő megtalálásának tudás-jellege. Elszórt megjegyzések ugyan céloznak rá, de Gadamer nem bontotta ki részletesen mint az újkori tudáselmélet kritikáját. Ez a tudás-jelleg különösen fontos két már említett kérdéskör szempontjából: egyrészt a szövegértelmezés, s ezen keresztül a szellemtudományok sajátos ésszerűségének értelmezésében jelentős, másrészt meghatározza Gadamer etikai nézőpontját is. Mielőtt utóbbi kifejtésére rátérnék, meg kell említeni, hogy van olyan aspektusa a szövegértelmezés elemzésének, melyhez nem nyújt sok segítséget a gyakorlati filozófia modellje. Elsősorban a megértendő szöveg egységének kérdéséről van szó, amit az értelmezések sokféleségének gondolata vet fel. A szövegértelmezés konkrét folyamatára nézve az erkölcsi tudás tudás-jellege azt sugallja, hogy a szövegértelmezés teljesítményében van egy ahhoz hasonló mozzanat, ahogy az erkölcsi mérlegelés közvetlenül megragadja a helyes teendőt. Tisztázatlan viszont Gadamernél, hogy mit lehetne ilyen mozzanatként tekinteni. Másként fogalmazva, van-e olyan „helyesség-mozzanat” a gyakorlati okosság teljesítményében, aminek analógiáját lehetne találni a szöveg konkrét szituációban való érvényesítése esetén.

A GYAKORLATI FILOZÓFIA ELEMZÉSÉNEK ETIKAI DIMENZIÓJA

Már az eddigiekben is megfogalmazódott Arisztotelész erkölcsfilozófiájának az a kiindulópontja, hogy a cselekvő tudja általánosságban, mit kell tennie, sőt, meg is akarja tenni azt. Ugyan Gadamer nem emeli ki külön, de ezzel eleve meg van válaszolva az a motivációs kérdés, hogy miért igazodjon az ember erkölcsi elvárásokhoz. Ezzel a ténnyel függ össze Arisztotelész vonatkozó gondolatainak azon sajátossága is, hogy nem kísérli meg részletesen számba venni és megfogalmazni a helyes cselekvés elveit. Ehelyett olyan megfogalmazásokat használ, mint „ahogy kell”. Egyes elemzők ebben látják azt a vonást, ami Arisztotelészt szembeállítja a modern etika alapszituációjával, amit közösségek és hozzájuk tartozó tradíciók sokfélesége és

egymásmellettisége, egymásbafonódása jellemez. A modern etika alaphelyzete így lehetetlenné teszi, hogy egy közösség elismert követelményrendszeréből induljunk ki, mivel nem létezik egyetlen ilyen; a modernitás etikai alapszituációja erénytáblázatok, morális elvárásrendszerek sokfélesége. A sokféleség problematikus volta persze kötődik egy megalapozás-feltevéshez, amit Ernst Tugendhat nyomán így fogalmazhatunk meg: a modernitás döntő különbsége az antikvitáshoz képest igazolási kritériumaink radikalizálásában áll, mind teoretikus, mind gyakorlati ítéletekre nézve.

Ismeretes, hogy a kommunitarizmus Arisztotelész etikájának, pontosabban az erény fogalmának bizonyos felértékelést hozta magával. Ez azzal függ össze, hogy Arisztotelész gyakorlati filozófiáját úgy dolgozta ki, hogy lényeges szerepet tulajdonít annak, hogy a cselekvő már előzetesen tudja általánosságban, nagy vonalakban, mit kell tennie. Ennek tudását viszont kézenfekvő, vagy legalábbis lehetséges abból eredeztetni, hogy a cselekvő hozzátartozik egy konkrét közösséghez, mely előír általános elvárásokat. A kérdést azért nehéz világosan eldönteni, mert Arisztotelész nem vetette fel az ilyen általános elvárások igazolásának igényét. Az általános elvárások, előírások létezését tehát ehét úgy is értelmezni, hogy az a közösség, melyhez a cselekvő hozzátartozik, kijelöl követendő értékeket, és lehet úgy is, hogy általában tekinti érvényesnek vagy magától értetődőnek azokat. A kommunitarizmus liberalizmus-kritikájában többek között azt a liberális premisszát vette célba, mely szerint a politikai filozófia alapkérdéseit fel lehet vetni olyan szubjektumra tekintettel, akik közösséghez nem tartoznak és ezzel kapcsolatos vagy összefüggő identitással nem rendelkeznek. Bárhogyné ítéljük is meg a helyzetet, lehet arra hivatkozni, hogy az alkalmazás elismerésének alap gondolata, mely szerint cselekvőre hárul egy általános elvek szintjén nem kezelhető teljesítmény, független attól a kérdéstől, megalapozhatóak-e általános erkölcsi elvek. Ezt mutatja pl. Tugendhat álláspontja, aki etikai előadásaiban a morál megalapozási kísérlete mellett is szükségesnek tart kiegészítésként egy erénymorált.⁴

A PRAXIS FOGALMA

*Az Igazság és módszer az etikára nézve csak elszórt utalásokat tartalmaz a más célokat szolgáló Arisztotelész-elemzésen túl. Gadamer azon tanulmányai, melyek az etika valamilyen problémáját tárgyalják, több variációban kifejtik a már felidézett Arisztotelészre visszavezethető alapmeggyőződést a *fronézisz* szerepéről. Ezt a nem kiküszöbölhető, általános szabályokkal*

⁴ Im. 227. o.

nem lefedhető, s ennyiben redukálhatatlan gyakorlati ítélőképességet tartja Gadamer annak a tényezőnek, ami utal „magának a morálfilozófiának az eszméjében rejlő feloldhatatlan nehézség”-re illetve minden törvényetika kérdésességére.⁵ Ez a belső nehézség elsősorban abban áll, hogy az etika valami általános tudása, „distanciált tudás”, (*Wissen auf Abstand*), s mint ilyen nem elégséges, sőt veszélyezteti a követelmény meghallását. Ennek a megközelítésnek a fényében szemléli Kant etikáját is, és szembeállítja vele Hegel hivatkozását az átfogó erkölcsi rendekre, amelyekhez igazodunk. Kant teljesítménye Gadamer álláspontja szerint az etikai követelmény feltétlenségének kifejtése, amit viszont önmagában egyoldalúnak kell tekintennünk. Korrekcióként hivatkozik Arisztotelészre, miközben több tanulmányban próbálja közösségüket kiemelni.

Természetesen jelentős eltérések is adódnak Gadamernél Arisztotelészhez viszonyítva. Mérvadó különbség a történetiség és végesség hangsúlyozása, amit ebben a formában görög gondolkodás nem ismer. Gadamer egyik alaptörekvése, részben tanárához Heideggerhez kapcsolódva, hogy az emberi egzisztencia végességének pozitív értelmet adjon. E törekvés felől viszont az a probléma adódik, hogy mit lehet mondani egy ilyen álláspont-ról etikai szempontból, tekintettel arra, hogy a történetiség komolyan vételének óhatatlanul relativista jellege. Gadamer azért képes higgadtan szemlélni a sokféleséget, mert az alkalmazásban érvényesülő mérlegelés önmagában egyfajta korrekciót jelent az általános elvekhez képest.

További eltérés adódik Gadamer azon törekvésből, hogy a gyakorlat fogalmát sajátosan értelmezze, érvényesítse modern feltételek között. Nyilvánvalóan ez egy olyan célkitűzés, ami nem értelmezhető a görög gondolkodásban, jóllehet döntő pontokon támaszkodik arra, hiszen voltaképpen itt Gadamer a modernitás konstellációjában érvényesíti Arisztotelészt. Heidegger variálva beszélhetünk itt a „praxisfeledés” elleni küzdelemről is. A *praxis* értelmezéséhez Gadamer abból indul ki, hogy megváltozott az a konstelláció, amiben a jelenség értelmezése eredetileg – a görög filozófiában – megfogalmazódott. E változás abban áll, hogy az elmélet jelentése lényegesen átalakult a modern természettudomány színrelépésével. A klasszikus görög

⁵ Lásd: a következő megfogalmazást: „*eine unauflösliche Schwierigkeit in der Idee der Moralphilosophie selber ... Kierkegaard hat gezeigt, daß alles, Wissen auf Abstand' der moralischen und religiösen Grundsituation des Menschen nicht genugut. Wie es der Sinn der christlichen Verkündigung ist, als 'gleichzeitig' erfahren und vernommen zu werden, so ist auch die ethische Wahl keine Sache des theoretischen Wissens, sondern der Helle, Schärfe und Bedrängnis des Gewissens.*“ (IV 177. o.)

filozófia felfogásában az elmélet inkább habitus, magatartás ill. életforma, ami betagozódhat az életformák hierarchiájába, ahogy azt a *Nikomachoszi etika* X. könyve körvonalazza. A modern elmélet viszont mindent pusztán alkalmazási területként tüntet fel, ennyiben eleve szemben áll az alkalmazás-ként értett gyakorlattal. Ebben a szituációban kérdezi Gadamer – pl. *Über die Möglichkeit einer philosophischen Ethik* című tanulmánya –, hogyan értelmezhető a modern teóriafogalom felől a morálfilozófia gyakorlati, morális relevanciájának kérdése. Miközben ez magától értetődő volt a görög tudásfogalomban általában (elmélet, tudás mint életforma), speciálisan pedig a gyakorlati filozófia eszméjében: az erényt vizsgálata azért, hogy jók legyünk (nem pusztán csak a tudás kedvéért), addig az újkorban kialakuló elméletfogalom elmélet és gyakorlat merev szembeállításához vezet.

A praxis újraértelmezésének elgondolása legjobban a *Was ist Praxis?* című tanulmány alapján rekonstruálható. Az elméletre építő technika magában hordozza azt a tendenciát, hogy mindent technikai kérdésnek tüntet fel, s így elkorcsosul a hangsúlyozottan gyakorlati cselekvés. Fel kell tehát tenni a szaktudás, a technikai tudás hasznára vonatkozó kérdést, úgy szólván az „élet számára”. Sajnálatos fejleménynek tekinti Gadamer azt a folyamatot, ahogy a technikai képesség, a szaktudás a természet uralásáról áthelyeződik a társadalmi életre, véleményalkotásra. Végeredmény a praxis technikává változása.

Végül meg kell említeni egy hangsúlyos gondolatot, ami nem etikai tételként hangzik el, de döntő mértékben morális motivációval rendelkezik. A szövegértelmezés leírásában Gadamer kiemeli annak a hozzáállásnak a jelentőségét, mely a megértendő szövegben, képződményben egy olyan másságot lát, aminek érvényre juttatása az értelmező kezében van. Ezzel szembeállíthatók olyan értelmezési hozzáállások, melyek az értelmezendő szöveget történetileg vagy pszichológiailag magyarázandó alakzatnak tekintik. Utóbbi hozzáállás Gadamer szerint eleve kivonja magát egy olyan dialogikus szituációból, ahol saját nézetei és előfeltevései is kockán forognak. Ennyiben belátható, hogy a dialogicitás mint a Másik másságának érvényre juttatása lényegileg etikai motívumokon nyugszik, s párhuzama az emberek közötti viszonyokban a valódi dialógusképesség.